

9. Frede, Victoria. *Doubt, atheism, and the nineteenth-century Russian intelligentsia*. University of Wisconsin Press, 2011.
10. Peris, Daniel. *Storming the heavens: The Soviet league of the militant godless*. Cornell University Press, 1998.
11. Leбина N. B., Chistikov A. N. *Obyvatel' i reformy. Kartiny povsednevnoy zhizni gorozhan v gody NEPa i khrushchevskogo desyatiletiya*. – SPb., 2003. – S. 208.
12. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 173 is, 115-121 paraqtar.
13. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 173 is, 124 paraq.
14. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 246 is, 15-16 paraqtar.
15. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 395 is, 13 paraq.
16. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 395 is, 13 artqy paraq.
17. KR OMM, 119 qor, 1 tizbe, 211 is, 147 paraq.
18. RF MM, R-5263 qor, 1 tizbe, 1632 is, 115-117 paraqtar.
19. RF MM, R-5263 qor, 1 tizbe, 1632 is, 121-122 paraqtar.
20. RF MM, R-5263 qor, 1 tizbe, 1455 is, 42-43 paraqtar.
21. Shtyrkov S. *Sovetskiye korni etnicheskogo traditsionalizma // Neprikosnovennyy zapas*. –2011. № 4 (78).
22. Bromley YU.V. *Novaya obryadnost' – vazhneyshiy komponent sovetskogo obraza zhizni // Sotsialisticheskaya obryadnost' i formirovaniye novogo cheloveka*. – Kiyev: Politizdat Ukrainy, 1979. – S. 31.
23. RM ASTM, 4648 qor, 1 tizbe, 450 is, 111 paraq.
24. RM ASTM, 4648 qor, 1 tizbe, 29 is, 7 paraq.
25. RM ASTM, 4648 qor, 1 tizbe, 789 is, 91 paraq.
26. RM ASTM, 4648 qor, 1 tizbe, 450 is, 78-81 paraqtar.
27. Zhiromskaya V.B., Kiselev I. N., Polyakov YU.A. *Polveka pod grifom «sekretno». Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1937 goda*. M.: Nauka, 1996.
28. Alekseyenko A.N. *Naseleniye Kazakhstana v 1926-1939 gg. // Komp'yuter i istoricheskaya demografiya / Pod red. V.N. Vladimirova*. Barnaul: Altayskiy gosudarstvennyy universitet, 2000. S. 9- 26.
29. Gozulov A. I. *Perepisi naseleniya SSSR i kapitalisticheskikh stran (opyt istorikometodologicheskoy kharakteristiki proizvodstva perepisey naseleniya) / Pod red. akad. S. G. Stumilina*. – M.: TSUNKHU, 1936.
30. Volkov A. G. *Perepis' naseleniya 1937 goda: vymysly i pravda // Perepis' naseleniya SSSR 1937 goda. Istoriya i materialy. Ekspres-informatsiya. Vypusk 3-5 (chast' II)*. – M.: Informtsentr, 1990. – S. 6-63.
31. KR OMM, 708 qor, 26 tizbe, 27 is, 32 paraq.
32. KR OMM, 708 qor, 26 tizbe, 65 is, 91 paraq.
33. *Statisticheskii sbornik po otдел'nym pokazatelyam Vsesoyuznykh perepisey naseleniya 1939, 1959, 1970, 1979 i 1989 gg.* – Alma-Ata: Respublikanskiy informatsionno-izdatel'skiy tsentr, 1991.
34. Tatimov M.B. *Sotsial'naya obuslovlennost' demograficheskikh protsessov*. – Alma-Ata: Nauka, 1989.
35. Abylkhozhin ZH.B., Kozybayev M.K., Tatimov M.B. *Kazakhstanskaya tragediya // Voprosy istorii*. – 1989. – № 7.

FTAMP 04.51.59

<https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-8940.05>

А.Қ. Нурғалиев *

Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «КИЕЛІ», «ҚАСИЕТТІ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ДІНИ ДИСКУРСТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Дін феноменологиясы бұл ұғымдарды түрлі бағытта әлеуметтік, әлеуметік мәдени контекст тұрғысынан қарастырады. «Кие» ұғымы жаратушы тарапынан тіршілік иесіне берілген Құдайылық, құдыреттілік деген мағынаға саяды. Бұл ұғымдар көбінесе табиғатпен байланысты (жан-жануарлар, өсімдіктер, су, бұлақ, қайнар көздері т.б.) болады. Ал «қасиеттілік» ұғымы дәстүрлі және постдәстүрлі қазақ мәдениеті мен дүниетанымында әулие, әулиелік ұғымдарымен сабақтас жаратушы тарапынан адам баласына берілген ерекше құндылықтар деп қабылдауға болады.

Мақалада қазақ дүниетанымындағы «киелі», «қасиетті» ұғымдарының ролі мен маңыздылығына анықтама беріле келе, оның ұлттық құндылық ретінде атқарар қызметі мен діни наным-сенімдермен, салт-дәстүрмен сабақтастығы, діни сипаты талданады. Бұл ұғымдардың бүгінгі күнге дейінгі жетуі атадан балаға мирас болып қалған дәстүрлі дінде, ауыз әдебиетті, салт-дәстүрде, ырым-жоралғыларда өзінің ролін атқарып келген.

Түйін сөздер: дін, қасиетті, киелі, дәстүр, діни дискурс

A.K. Nurgaliev*

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

THE IMPORTANCE AND SOCIAL MEANING OF THE CONCEPTS "KIELLI", "KASIIETTI" IN THE CONTEMPORARY KAZAKH RELIGIOUS DISCOURSE

Summary

The phenomenology of religion examines the concept of the "sacred" in different social and sociocultural contexts. These concepts refer to divinity, the power given to living people by the Creator, and are also often associated with nature (animals, plants, water, springs, etc.). Also, the concept of "sacred" in traditional and post-traditional Kazakh culture and worldview can be considered as a special value given to humanity by the Creator, associated with theistic concepts of holiness.

In the article, using some ethnographic examples, the role and meaning of the concept "sacred" in the worldview of modern Kazakhs is determined, its role as a national value and its continuity with religious beliefs, customs and traditions, the religious nature of the Kazakh culture is premodern. The development of these concepts to this day plays a role in our traditional religion, folklore, customs and rituals passed down from generation to generation.

Keywords: religion, sacred, holy, tradition, religious discourse

Нурғалиев А.К.*

Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ «КИЕЛІ», «ҚАСИЕТТІ» В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ РЕЛИГИОЗНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

Феноменология религии рассматривает концепции «сакрального» в разных социальных и социокультурных контекстах. Эти понятия относятся к божественности, силе, данной живым людям Создателем, а также часто связаны с природой (животные, растения, вода, родники, родники и т. д.). Также понятие «сакрального» в традиционной и пост-традиционной казахской культуре и мировоззрении можно рассматривать как особую ценность, данную человечеству Творцом, связанную с теистическими понятиями святости.

В статье на некоторых этнографических примерах определяется роль и значение понятия «сакральное» в мировоззрении современных казахов, анализируется его роль как национальной ценности и его преемственность с религиозными верованиями, обычаями и традициями, религиозным характером казахской культуры преמודерна. Развитие этих концепций по сей день играет роль в нашей традиционной религии, фольклоре, обычаях и ритуалах, передаваемых из поколения в поколение.

Ключевые слова: религия, сакральное, священное, традиция, религиозный дискурс

Кіріспе

Қазақ халқының ұлттық санасында, дүниетанымында «киелі», «қасиетті» ұғымдарының мәні ерекше маңызға ие. Дін феноменологиясы бұл ұғымдарды түрлі бағытта қарастырады. «Кие» ұғымы жаратушы тарапынан тіршілік иесіне берілген Құдайылық, құдыреттілік деген мағынаға саяды. Бұл ұғымдар көбінесе табиғатпен байланысты (жан-жануарлар, өсімдіктер, су, бұлақ, қайнар көздері т.б.) болады. Ал «қасиеттілік» ұғымы әулие, әулиелік ұғымдарымен сабақтас жаратушы тарапынан адам баласына берілген ерекше құндылықтар деп қабылдауға болады. Көшпелі қазақ халқы өзінің тұрмы-

сында табиғатпен ерекше үндестікте болды. Қазақ халқы өзінің дүниетанымында «киелі», «қасиетті» ұғымдарын өзінің салт-тұрмысының негізі, өзегі ретінде таныды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Бүгінгі уақытта «киелі», «қасиетті» ұғымдарын әлеуметтану, мәдениеттану, психология сынды түрлі гуманитарлық бағыттағы ғылымдарда зерттелініп келеді. Дегенмен, сан түрлі саладағы әлемдік ақпараттық технологияның дамуы, жаһандық ақпараттың енуі дәстүрлі дінге, мәдениетке жалпы ұлттық рухани құндылықтарға жан-жақты қарқынды әсер етуде. Осы орайда, қазақ дүниетанымындағы бұл ұғымдардың теориялық-әдістемелік негізін, діни маңыздылығын талдап, мән-мағынасын ашып кейінгі жас буын өкілдеріне түсіндіру өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Зерттеудің әдіснамасы

Қазақ дүниетанымындағы «киелі», «қасиетті» ұғымдарынның заманнауи діни дискурстағы маңыздылығын зерттеу ауқымды тақырыптардың бірі. Бұл ұғымдардың мән-мағынасын ашып, діни феноменологиялық сипатына талдау жүргізу, мазмұнын айқындау гуманитарлық бағыттағы философия, мәдениеттану, әлеуметтану, тарих сынды ғылымдарының әдіснамалық негізіне басымдық беріледі. Осы тұрғыда, зерттеу жұмысын жүргізуде гуманитарлық ғылымдар жүйесінде орныққан герменевтикалық, салыстырмалы компаративистикалық зерттеу әдіс-тәсілдері қолданылды.

Қазақ халқының дүниетанымында «киелі» «қасиетті» «сакралды» ұғымдарының мәні ерекше маңызға ие. Дін феноменологиясы бұл ұғымдарды түрлі бағытта қарастырады. Бұл ұғымдардың бір-біріне өте жақын, синонимдес ұғым болып табылғанымен де мағыналық сипаты түрлі болып келеді. Бұл ұғымдарды сабақтастыра отырып мынадай анықтама беруге болады. «Қасиет – адамның не бір заттың өзіне тән сапалық болмысын, ерекшелігін айқындайтын ұғым» [1, 659 б.]. «Кие – қандайда бір заттың тіршілік иесінің қасиеттілігін, жоғары тылысым күшін білдіретін ұғым» [1, 559б.]. «Кие» ұғымы жаратушы тарапынан тіршілік иесіне берілген Құдайылық, құдыреттілік деген мағынаға саяды. Қасиетті деген ұғым осы Құдайылық, құндылықтарды, белгілі бір іс-әрекеттерді жүзеге асыруда қолданылады. Жаратушы, Құдайылықпен байланысты діни салт-жоралғыларда қолданатын заттарды атайды (Қасиетті Құран). Көбінесе аластау, тазару мақсатында сипатталады. Сакралды ұғымының мағынасы (ағыл. Sacral, латын тілінде sacrum – қасиетті, құдіретті)- нақты бір нысанға айрықша анықтама беріп, күнделікті қағидалар мен заттардан басқаша ирроционалды, мистикалық мән-мағына беретін дүниетанымдық категория.

Белгілі әлеуметтанушы Э. Дюркгейм барлық діндерді әлемді пендешілік және қасиетті деп екі салаға бөліп көрсетеді. Э. Дюркгеймнің пікірінше сакралдылық әлеуметтік құбылыс деп қарастырады. Қоғамдағы топтар өздерінің әлеуметтік моральдық ниеттеріне қасиеттілік, белгілерін береді [2, 6б.]. Р. Отто қасиетті, киелі ұғымдарын иррационалды бастама деп анықтама береді. Ол өзінің «Святое» атты еңбегінде «сакралдылық», «киелілік», «қасиеттілік» ұғымдарын түсіндіру үшін түрлі анықтамаларды қолданады. Ғалым өзінің зерттеулерінде киелі категориясының априорлық негізін анықтап береді. Р.Отто «киелі» ұғымының орнына «нуминоз» сөзін қолданады. «Нуминоз» сөзі латын тілінен аударғанда «numen» құдайдың құдіреттілігінің белгісі деген мағынаны береді. «Нуминоз» ұғымының психологиялық ерекшелігін анықтай келе «misterum tremendum» (адамды экстатикалық күйге түсіретін) құпияға сендіретін сезім) сезімімен ұштастырады. Киелілікті сипаттайтын сезімнің бір түрі «fascinans» сезімі құпиямен байланысқа түсудегі әрбір адамның бойында пайда болатынмасаттану, тартылыс таңғалдырарлық сезімнің пайда болуы. Нумизондық сезімдер кешені пайда болған жағдайда ол абсолютті құндылық дәрежесіне ие болады. Р. Отто бұл құндылықтарды «sangtum» латын тілінен аударғанда «қасиетті, «киелі» деп атайды. [3, 7 б.] Қазақ дүниетанымындағы діни наным-сенімдердің бастауында тұрған осы ұғымдар үлкен мәнге ие. Кие, киелілік Жаратушыдан берілген Құдайылық сипаттағы ұғым екені ұлт дүниетанымында өзінің маңызды рөлін атқарып келді. Қазақ халқы табиғаттың әрбір қырына бейімделіп, онымен байланысып отырған (күн, ай, жұлдыз, от, су, жан-жануарлар, өсімдіктер, бұлақ, қайнар көздері т.б.) болады. Қазақ халқының киелі кеңістігіндегі киелі шаңырақ, киелі орда, киелі босаға, киелі мекен, киелі бесік, киелі аспап, киелі сан сынды ұғымдар қалыптасқан. Бұл ұғымдар діни аңыздар арқылы тарап өзінің киелілік тұрғысынан үлкен мәнге ие болып отырған. Сондай-ақ, дәстүрлі тұрмыста әрдайым от, жер, су сынды дүниелерге табыну ғұрыптары қылыптасқан. Ежелгі діни наным-сенімдердің кейбір белгілері әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерде бүгінгі күнге дейін жеткен. Қазақ әдет-ғұрыптарында әлі де бар. Бұл туралы Ш. Уәлиханов өзінің этнографиялық зерттеулерінде былай деп жазады: «Қырғыздар «кие» ұғымын ерекше күштерді, мысалы, отқа, кейбір жануарларға, құстарға және көшпелі тұрмыста пайдалы әртүрлі заттармен байланыстырады және осы ерекше

ырым-жоралғылардың орындалуы «құттың» байлық пен бақыттың, жақсылықтың келуін білдіреді, ал бұлардың орындалмауы – кедейлік пен қандай да бір зұлымдықты алып келеді деп ойлап, оларға белгілі бір ерекше құрмет көрсетеді. «Кие» күші бар заттар киелі деп аталады, ал олардың жазалаушы күші кесір (кесір)» [4,166-167 б]. (ауд. авт.) Көбінесе табиғатпен оның ішінде жан-жануарларға байланысты «киелі», «қасиетті» ұғымдарының мәні бүгінгі күнге дейін аңыздар, қиссалар арқылы діни түсініктер қылыптасып адам санасында сақталып айтылып келеді. Қазақ халқының таным түсінігінде аққуды, киікті атпа яғни атуға болмайды киесі ұрады, қарлығашқа, дәуітке тиіспе деген ұғым қалыптасқан. Бұның астарында діни аңыздар жатыр. «Діни қиссаларда Адам ата жерге түскен кезде пейіштен інжірдің бес жапырағын алып түскен екен. Сол жапырақтың біреуін бал арасы, біреуін жібек құрты, біреуін киік жеген деп айтылады. Қалған екеуін Адам ата жерге егіпті. Киік пейіштің жемісін жегендіктен киелі аңға айналыпты» [5, 80-81 б]. Осындай киелі аң-құстарға зиянын тигізгендер қандай да бір жаманшылыққа кез болып жатады. Белгілі дінтанушы ғалым А. Қ. Муминовтың пікірінше «Родословное древо Мұхтара Аузова» атты ғылыми еңбегінде «кие», «қасиетті» ұғымдарының киелі жерлердегі сакралдылық мәніне анықтама бере келе "Қасиетті жерлерде бұлақ бастарында балықтар, кесене ішінде өмір сүретін көгершіндер оның айналасында өскен ағаштар болады. Оларға қол жұмсауға, ұруға немесе өлтіруге болмайды. Оларға кері іс-әрекет жасағандарға сол жердің киесі ұрады, қарғысқа ұшырайды, жаман іске ұрынады болмаса аяқ астынан қайтыс болады». [6, 123 б.]. Бұл жерде – деп «кие», «қасиетті» ұғымдарының киелі жерлердегі сакралдылық мәнінің айрықша рөл атқаратының маңыздылығына тоқ алады. Осыған байланысты қазақ ертегілерінде кездесетін аң, құс хайуанат жөніндегі өте ескі замандарда сол жәндіктерді ғажайып сиқыры бар деп танып, ескілікті шалағай, бұлдыр ұғым-наным тотемдік діннің түсінігі бар екенін көреміз». Яғни мұның түпкі бастауында діни аңыздардың, діни түсініктер көрініс тапқан. Оны бүгінгі күнге дейін жеткен түрлі аңыз-әңгімелерден көруге болады. Жоғарыда аталған анықтамалар заманауи діни дискурста өзінің мәнін үзбей жалғасып келе жатыр. Мәселен, домбыра музыкалық аспабының басына, көліктің ішіне, үйдің қабырғасына, бас киімге үкі дейтін құстың қауырсынын тағу өте кең таралған. Үкі қауырсынын кие тұту туралы «Салт-дәстүр сөйлейді Отбасы хрестоматиясында» төмендегідей діни аңыздардың бірінде былай айтылады: «Ертеде топан су тартылып, Нұх пайғамбар кеме шалдыратын жер іздейді. Сол кезде әлемдегі асқар тулар: Нұх маған тоқтайды. Адамзат ұрпағы менен қайта таралад, – деп таласыпты. Тұран даласындағы Қазығұрт тауы ғана сынықтық көрсетіп: – Бұл дәрежеге лайық емеспін. Ұлық Алла орынбасарын биік тауға тоқтатар, - дейді. Алла Қазығұрттың кішіпейілділігіне риза болып: Нұх, кемені Қазығұртқа қондыр. Тіршілік сол жерден басталсын деп әмір береді. Нұх: Қазығұрт тауы қайда? – дейді. Ұлық Алла үкі деген құс жараты: Мына үкіні қасыңа ал. Оның көзі өткір, түнде көреді. Қазығұртқа баратын жолды сол біледі, -дейді. Үкі қазығұртқа жеткенше кеменің алдында жол көрсетіп, ұшып отырады. Нұх Қазығұрт тауны аман-есен тоқтайды. Үкіге риза болған Нұх пайғамбар: Орман тоғайдың иесі бо! Шаңырағымның киесі бол! – деп бата береді. Содан үкіге айрықша кие дариды». [5, 67 б.] Осындай діни аңыздардың бүгінгі күнге жетуінің нәтижесінде кішкентай баланың бесігіне, бас киімге, көліктің ішіне, домбыра аспабының басына үкінің қауырсынын іліп қою дәстүрі қалыптасып, оның адамға тек жақсылық әкелу нышанын көрсетіп отыр. Мұнда біз кейінгі авраамиялық (бұл жағдайда исламдық) сюжеттер автохтонды анималитикалық нанымдардың негізіндегі діни синкретизмнің жарқын үлгісін көреміз.

Нәтижелер мен талқылау

Мұсылман әлемінде құран мәтіндері жазылған әшекейлер зергерлік бұйымдар өте танымал болды. Заманауи діни дискурста Қасиетті Құранның маңызы өте зор. Қазіргі мұсылман мемлекеттерінің және көптеген ислам қауымдастықтарының мәдени және әлеуметтік-саяси өмірінде қасиетті кітаптың маңыздылығы жоғары. Қазіргі мұсылман идеологтары мен насихатшылары оның идеялары мен бейнелеріне бұрынғыдай жүгінеді. Бүгінгі күні Құран сүрелері мен аяттары жазылған кез-келген бұйымдарды кездестіруге болады. Бұрын қазақ дүниетанымында «тұмар» ұғымы үлкен мәнге ие болған. Құран сүрелері мен аяттары көбінесе осы тұмарға жазылған. Бұл туралы Ш.Уәлиханов өзінің «Талисманы от глазу, от нечистых духов от разных болезней» деген этнографиялық зерттеулерінде былай дейді: «Қырғыздар қазір магометандық, каббалистикалық дұғаларды қолданады және оларды тұмар деп атайды, бұрынғы жылдары талисмандар негізінен заттық дүние, атап айтқанда, жануарлар мен құстардың денесінің әртүрлі бөліктері, жануарлардың сүйектері және басқа тастар болған.» [5, 19 б]. (ауд.автор) Яғни, тіл-көзден, жаман ойлардан арылып сақтану үшін құран аяттары жазылған тұмарларды жиі қолданған. Тұмар атауының шығу тарихы туралы белгілі ғалым А.Сейдімбектің «Қазақ әлемі» атты еңбегінде төмендегідей анықтама берілген: «Аса киелі саналатын дәстүрлі

ырымдардың бірі – тұмар тағу. Тұмар тағу ислам дінінен ада, байырғы тркілік дәстүр. Тәңірлік наным-сенімдегі әрісі түркілер, берісі көгпелі қазақ үшін Күн , көк, от, су сияқты Жер де киелі. «Қара Жер» – киелі деген мағынада. Байырғы көшпелілер тағатын тұмардың ішінде туған жердің бір шөкім топырағы болған. Тұмар сөзінің өзі байырғы түркі тілінде «тума ер», «туған жер» деген сөздердің кірігуінен шыққан. Кейін ислам дінінің орнығуына байланысты тұмардың ішіне дұға жазып салып қою қалыптасты». [7, 272 б.] Тұмарлар көбінесе үшбұрышты түрлі қалыптағы түрлері болған. Көбінесе мойынға, кеудеге, арқаның сол жақ бөлігіне тағылған. Сондай-ақ, бас киімге, сырт киімге таққан. Тұмарларды әйелдердің босануында да жеңілдету үшін қолданған. Тұрмыстық жағдайда салатанатты үйлену киімдерінің маңызды элементтерінің бірі болды, өйткені қалыңдық әсіресе қараңғы күштердің әсерінен болады деп сенді. Тұмар тағып жүруге байланысты қазқтың салт-дәстүрі мен ырым-тыйымдарының шығуына себеп болған діни аңыздар мен қиссалар топтастырылған «Салт-дәстүр сөйлейді Отбасы хрестоматиясында» мұсылман қауымына кең тараған діни аңыздың бірі былай баяндалады: «Мұхаммед пайғамбардың заманында Тафашат атты бір көзі соқыр әйел болыпты. Егер ол тасқа назар салса, тас уатылып кетеді екен. Адамға назар салса, ол заматта құлайтын болыпты. Кәсірлер Мұхаммед пайғамбарды мұқату мақсатымен атышулы әйелді оның немерелеріне айдап салады. Тафашат Асан мен Үсенге назар салғанда олар қалтырап-дірілдеп, естерінен танып қалады. Бұл пайғамбардың көңіліне қайғы салады. Сол сәтте Жебірейіл періште бір дұға жеткізіпті. Ол «Аятүл күрсі» дұғасы екен. Пайғамбар «Аятүл күрсіні» оқып үшіргенде тафашаттың сиқыры сынады. Осыдан кейін пайғамбар «Аятүл күрсі» дұғасын қағазға жаздыртып, екі немересінің мойнына тұмар етіп іліпті. Діни аңыз бойынша тұмарды ең бірінші Асан мен Үсен таққан екен.» [5, 167 б]. Алматы облысының тұрғыны болған Әбдірахман Нұрғалиұлының (1922-2010) айтуынша әкесі Нұрғали Жетісудың оңтүстік батыс аймағында діни білімі бар беделді адам болғанын айта келе әкесі Нұрғали молдаға жергілікті ауыл тұрғындары және сырт аймақтан келгендер Құран аяттары мен сүрелері жазылған тұмар жаздырып алатынын жиі айтатын.

Діни феноменологияда әулиенің киесі деген ұғым қалыптасқан. Бұл қазақ даласындағы бойына әулиелік, көріпкелдік қасиет қонған әулие адамдарға байланысты айтылады. Маңғыстау өңірінен 362 әулиенің тарағаны ерекше құбылыс. Бұл жерде әулиелердің санының ерекшелгі артып, киеліленіп Маңғыстау өңірінің тұрғындары арасында ерекше қасиетті мәнге ие болған. Олай дейтініміз сол өңірдегі тұрғындар «әулиенің бұлағы», «әулиенің киіктері», «әулиенің ағашы» дейтін киелі ұғымдармен қатар 362 (үш жүз алпыс екі) санына да ерекшелікпен қарайды. Бүгінгі заманауи діни дискурста әулиелер мен қатар олардың санының киелілік сипатқа ие болуы ерекше құбылыс. Маңғыстау өңірінде 362 (үш жүз алпыс екі) санымен байланысты көлік нөмірлерін, пәтер нөмірлерін, дүкен атауларын, киімдерге 362 нөмірін тағу сынды ерекшеліктер байқалады. Бұны діни дискурстағы киелі, қасиетті ұғымдарының аймақтық ерекшелігі деп атауға толық негіз бар. Қазақ дүниетанымындағы үш, бес, жеті, қырық сандарын киелі, қасиетті деп таниды. Көбінесе осы сандар басқа сандарға қарағанда діни аңыз-әңгімелерде, қиссаларда, салт-дәстүрде ерекше көрініс тапқан. Мұнда қазақ халқының дүниетанымынан туындаған діни, рухани күштің бар екенін байқаймыз. Сандарға тек жәй сан ретінде қарамай оның киелілік тұрғыдағы мәнін ашып көрсетудің маңызы жоғары. Белгілі ғалым Қ. Ғабитханұлы өзінің «Киелі сандар жүйесіндегі халықтық дүниетаным» деген мақаласында сандардың киелілігін зерттей келе І. Кеңесбаевтың анықтамасы былай берілген: «Түрік халықтарында «жеті» саны айрықша орын теуіп, идеологияның бір саласы – тілге терең тамырын жіберген, көп халықтарда «жетінің» арнаулы киелі, қасиетті болған үш, тоғыз, қырық сандары да жеті тәрізді тілде «киелі функцияда» қолданылған» дейді [5,104 б]. Жеті жарғы, жеті ата, жеті күн, жеті қазына деген ұғымдар қалыптасқан. Халық дүниетанымында ерекше сандар категориясына жатады. Жеті санының көнеден бері түрлі қағидалар негізінде сақаталып бүгінгі күнге дейін өзінің құндылығымен ерекшеленуі оның киелілігінің болуы. Қазақ дүниетанымында жеті санына байланысты аңыз-әңгімелер көптеп кездеседі. Солардың бірі «Жеті қазына» ұғымы. Бұл туралы Қ. Ғабитханұлы өзінің «Киелі сандар жүйесіндегі халықтық дүниетаным» деген мақаласында былай түсініктеме береді: Халықымыздың ертедегі дүниетанымында «жетінің» орны бөлек болған. Мәселен, ер жігіттің басына өмір тіршілігіне қажетті жеті түрлі асыл заты болуы керек деп түсіндіреді. Олар: жүйрік ат, құмай тазы, сұлу әйел, берен мылтық, қыран бүркіт, қанды ауыз қақпан, майланған ау жылым, өткір кездік. Бірақ «жеті қазына ұғымы бұнымен шектелмейді. Оны халық: ер жігіттің атта – қаны, қыранда – қуаты, тазыда – берік сенімі, мылтықта – оты, қақпанда – серті, ау-жылымда – әдіс айнасы, кездікте – сұсы болады» деп тарқатады. [8, 114-115 б]. Көріп отырғанымыздай, қазақтардың дәстүрлі және постдәстүрлі мәдениеті мен дүниетанымында жеті саны жәй сан жағынан ғана емес, сонымен қатар

нақты киелі мифологемалар мен табиғи философияларды да көрсететенін осындай қазақтың дүниетанымында кеңінен орын алған аңыз-әңгімелерден, қисса-дастандардан көреміз.

Дінде отқа табыну немесе табиғаттың ерекше құбылыстарына табыну сынды сенім түрлері қазақ халқының салт-дәстүрінде көрініс табады. Отпен байланысты наным -сенім дәстүрлі ислам дінімен байланысып өзінің мәнін жоймай келеді. Оның мысалы ретінде бүгінгі күнгі шаңыраққа жаңа түскен келіннің отқа май құюы, адыраспан өсімдігін тұтатып үй ішін, ауласын, көлік сынды заттарды жамандықтың алшақ болу мақсатында аластауы. Ел аузында арша, адыраспан өсімдіктерін арнайы дұға оқығаннан кейін жұлып алатын болған. Өйткені бұл өсімдіктердің мәні киелі, қасиетті деген ұғымдарға саяды. Бұдан халықтың әлеуметтік психологиясында оттың күші мен қасиетінің маңыздылығы ерекшеленіп үлкен мәнге ие болып отыр. Қазақ халқының ұғымындағы «Отбасы ошақ қасы», отағасы, отанасы деген ұғымдардың мағыздылығының жоғары болуы осыны дәлелдейді [9, 98 б.].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе бүгінгі күні қазақ дүниетанымындағы «қасиетті», «киелі» ұғымдарының заманауи діни дискурста, діни әлеуметтануда мәнінің жоғалмай керісінше қоғамда бұл ұғымдардың ауқымы кеңейіп, жастар арасында діни сананың қалыпты болуын және ұлттық бірегейлікті сақтаудың ортақ факторына айналып отырғанын байқаймыз. Сонымен қатар, бұл ұғымдардың бастауын ислам дінінен алып дәстүрмен астасқан бұл «қасиетті», «киелі» ұғымдарының бүгінгі заманауи діни дискурста да мәнін жоғалтпай жалғасын табуы қазақ халқының дәстүрлі дінінде, мәдениетінде, руханиятында, жалпы ұлттық дүниетанымындағы өміршеңдігінің белгісі.

Сонымен, қазіргі кезде қоғамдағы ұлттық-мәдени, діни айырмашылықтың объективті құбылыс екенін мойындай отырып, сол айырмашылықты өзара келісім мен ынтымақтастықтың іргетасына айналдыру, басқа адамға, ұлтқа және дінге толеранттықпен қарау қажеттілігі маңызды мәселесі екені дау тудырмайды. Бүгінгі таңда талданған түсініктерді қабылдау, насихаттау, жаңғырту қоғамда тұрақты рухани-ізгілікті бағдарлар жүйесін қалыптастырады. Зайырлы елімізде бұл ұғымдарды дәріптеу басты мақсат болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. – Алматы, 2003. – Т.5. – 659б. ; – 2003. – Т.4. -559б.
2. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгейм // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. – М. : Канон, 1998. – С. 174–231
3. Р. Отто «Священное» 36 б. – Қарау режимі: www.royallib.ru
4. Ш. Уәлихановтың Таңдамалы шығармалары. Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы. – Алматы, 1958. – 166-167 б.- 67 б.
5. Салт-дәстүр сөйлейді отбасы хрестоматиясы. – Алматы, 2014. – 80-81 б., – 167 б.19
6. Муминов А. Қ. Родословное древо Мухтара Ауезова. – Алматы: Жібек жолы, 2011. -123 б.
7. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. – Алматы, 1997. – 272 б.
8. Қ. Ғабитханұлы Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі. Алматы 2006. – 114-115 б.
9. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев VIII том – Алматы: «Қазақ Энциклопедиясы» бас редакциясы 98 б.

References:

1. Kazakstan Ul'tyk enciklopediyasy. -Almaty, 2003. – T.5. – 659b. ; – 2003. – T.4. -559b.
2. Dyurkgejm E.H. Ehlementarnye formy religioznoj zhizni / E.H. Dyurkgejm // Mistika. Religiya. Nauka. Klassiki mirovogo religiovedeniya.
3. R. Otto «Svyashchennoe» 36 b. – Qarau rejimi: www.royallib.ru
4. Sh. Ualikhanovtyn Tandamaly shygarmalary. Kazaktyn memlekettik korkem adebiet baspasy. – Almaty, 1958. – 166-167 b. – 67 b.
5. Salt-dastur sojlejdi otbasy khrestomatiyası. – Almaty, 2014 zh. 80-81 b., 167 b. 19
6. Muminov A.Қ. Rodoslovnnoe drevo Muhtara Auezova. – Almaty: Zhibek zholy, 2011. -123 b.
7. A. Sejdimbek Qazaq alemi. – Almaty, 1997.- 272 b.
8. K. Gabitkhanuly Kazak mifologiyasynyn tildegi korinisi. – Almaty 2006.- 114-115 b.
9. «Kazakstan»: Ul'tyk enciklopediya / Bas redaktor A. Nysanbaev VIII tom-Almaty: «Kazak Enciklopediyasy» bas redakciyası 98 b.